

6.1.9. EL REPORTATGE NOVEL·LAT I D'ALTRES
INFLUÈNCIES: SHORT-STORY, CINEMA, TEATRE DOCUMENTAL

Ens resta examinar encara quina ha estat la influència que el reportatge novel·lat ha rebut de gèneres d'origen i caràcter divers, com són la *short-story* i el cinema i el teatre documentals.

La relació del reportatge amb el teatre ha estat marginal, però no menyspreable. Si comencem per la influència d'aquell sobre aquest, caldria parlar, en primer lloc, de l'anomenada *tècnica del periòdic viu*, consistent a presentar damunt de l'escenari versions dramatitzades de problemes estrictament contemporanis, sovint per mitjà de procediments expositius característics del cinema (com ara l'ús d'escenes curtes) i de recursos documentals semblants als del reportatge.

Aquesta tècnica ja fou usada amb funcions de propaganda durant la Revolució Soviètica de 1917, i més tard, durant els anys vint, va esdevenir part de la tradició del *teatre èpic* iniciada a Alemanya per Edwin Piscator i Bertolt Brecht. El 1935, una secció de la WPA Federal Theatre Project dels Estats Units -de la mà, sobretot, del dramaturg Elmer Rice- va adaptar-la als escenaris nord-americans amb el nom de *Living Newspaper technique*.

En tots els casos, la *tècnica del periòdic viu* -que va tenir una influència desigual, no massa important en termes quantitativs- reconstruïa escènicaament successos reals a través d'una *ficcionalització* del material veridic, o bé

mitjançant l'ús escènic de materials documentals autèntics, com ara sumaris judicials, informes oficials i fins i tot estadístiques.

Hereu de la *tècnica del periòdic viu* de Piscator i Brecht, l'anomenat *teatre documental* o *teatre de fets* ('*dokumentarisches Theater*') va adquirir una relativa popularitat durant els primers anys 60 a Alemanya Federal, de la mà d'autors com Rolf Hochhuth, Heinard Kipphardt, Hans Magnus Enzensberger i, sobretot, Peter Weiss⁴⁴. Les peces teatrals d'aquests autors examinaven esdeveniments històrics recents, sovint fent ús de documents oficials i de sumaris judicials, en un intent de denunciar l'oblit progressiu que els estats occidentals, i molt especialment la República Federal d'Alemanya, mostraven pels horrors comesos durant l'època nazi.

Stellvertreter (1963, El diputat), de Hochhuth, va assolir un èxit considerable en acusar el Papa Pio XII per no prendre una postura pública clara en contra de l'extermini nazi dels jueus; In der Sache J.R. Oppenheimer (1964, Sobre l'afer de J. Robert Oppenheimer), de Kipphardt, portà a l'escena la inquisició a què va ser sotmès el físic nuclear a causa de la seva oposició al desenvolupament de la

⁴⁴ El teatre documental alemany dels anys 60 és examinat per Ulrich Schreiber a "Gesetzlichkeit der Bühne jenseits weltlicher Gesetze? Anmerkungen zum dokumentarischen Theater in der Bundesrepublik", dins Heinz Ludwig Arnold i Stephan Reinhardt, eds., Dokumentarliteratur, München, Richard Boorberg Verlag, 1973, pp. 49-58.

bomba d'hidrogen; i Ermittlung (1965, La investigació), de Weiss, presentà extractes d'escoltes oficials fetes al camp de concentració d'Auschwitz. A Gran Bretanya, la Royal Shakespeare Company portà a escena US (1967), una peça de caràcter semblant a les anteriors.

En general, el teatre documental es proposà de qüestionar les versions oficials sobre la història contemporània tot emprant les tècniques pròpies del periodisme d'advocació i donant relleu i publicitat a fonts documentals ja existents, però sovint desconegudes pel públic. Empès per un propòsit preeminentment testimonial, el teatre de fets concedia prioritat a la presentació d'informació verídica per damunt de les consideracions de caràcter estètic.

A la inversa, l'aportació que el teatre ha fet al reportatge novel·lat ha estat escassa. L'únic cas conegut d'aplicació deliberada de recursos teatrals al reportatge són les últimes peces periodístiques de Truman Capote, qui en l'últim acte de la seva incessant recerca d'un estil exacte i depurat trobà en l'ús sistemàtic d'escenes, diàlegs i acotacions una solució satisfactòria, que utilitzà al magnífic reportatge Handcarved Coffins⁴⁵ i a d'altres peces menors.

⁴⁵ Truman Capote, "Ataüdes tallados a mano", dins Música para amaleones, op. cit., pp. 87-169.

De molt més pes ha estat, al meu parer, la contribució que el reportatge novel·lat ha rebut del cinema. Tom Wolfe així ho reconeix implícitament quan assenyala que una de les característiques formals del *New Journalism* estadunidenc és l'ús del que ell anomena *scene-by-scene construction*, consistent a "telling the story by moving from scene to scene and resorting as little as possible to sheer historical narrative"⁴⁶.

La construcció a base d'escenes successives, unida a la mobilitat del punt de vista del narrador, l'ús de la descripció exhaustiva de personatges i ambients i la transcripció global del diàleg proporciona als reportatges novel·lats *nou-periodístics* una sintaxi compositiva semblant a la del cinema. Ja no és una veu fixa la que relata els fets, sovint mitjançant sumaris narratius, sinó una mena de càmera mòbil la que els *mostra*, tot enfocant *escenes* dins de les quals els personatges *actuen* i *parlen* com si d'una pel·lícula es tractés.

Inversament, el reportatge pot haver influït en el cinema documental des dels seus inicis. Durant el tombant de segle, paral·lelament a la consolidació als països occidentals de la societat de comunicació de masses, l'interès social pel periodisme i pels gèneres testimonials que hem examinat trobà en les primeres temptatives de cinema documental un nou pol d'atracció. L'èxit d'aquest tipus de cinema es pot ponderar tenint en compte que, cap el 1908, una productora tan important com la Biograph produïa

⁴⁶ Tom Wolfe, The New Journalism, op. cit., 1973, p. 31.

més films documentals que de ficció.

Les pel·lícules documentals de principis de segle portaven a les pantalles d'Europa i els Estats Units imatges vives del Japó, Africa i l'Artic (de la mà de Lumière) i dels esquimals i les illes dels mars del Sud (gràcies als extraordinaris documentals de Robert Flaherty i fins dels antropòlegs Margaret Mead i Gregory Bateson). Els *newsreels*, sobretot, elaborats amb el rigor documental propi del reporterisme escrit, van produir molt aviat peces com les de Méliès (The Dreyfus Affair, 1899) i Pathé (L'Assassinat de McKinley, 1901).

El documentalisme cinematogràfic ha produït al llarg del segle magnífiques peces, que val a considerar cosines germanes del reportatge novel·lat: des del ja al·ludit Flaherty (Nanook of the North, 1922); Moana, 1926) el rus Dziga Vertov (Chelovek s kinoapparatom ["L'home de la càmera"], 1928) i l'anglès John Grierson (Drifters, 1929), fins el francès Claude Lantzmann (Shoah, 1985), passant pel *cinéma vérité* i per les recents adaptacions del cinema documental a la televisió. Aquest mitjà, per cert, ha desenvolupat un gènere propi molt pròxim al reportatge novel·lat, el *docudrama*, basat en l'exposició de casos i situacions autèntics mitjançant les tècniques de la ficció cinematogràfica i videogràfica.

Ens resta examinar, abans de cloure aquesta exploració d'influències, la que la narrativa de ficció no novel·listica ha exercit sobre el reportatge novel·lat. Des dels ja esmentats relats policials d'E.A. Poe i Thomas de

Quincey fins les *short-stories* escrites pels escriptors estadounidencs durant els últims anys del segle XIX i les primeres dècades del XX, sembla fora de dubte que la narració curta ha aportat al reportatge contribucions tals com la intensitat narrativa i la concisió descriptiva, l'inici *in media res* -i el final rodó- i la capacitat de copsar situacions i escenes mitjançant la força dels diàlegs. Aquestes contribucions, per bé que complementàries de les de la novel·la, no són pas negligibles.

Hi ha alguns escriptors de narracions curtes que han influït clarament sobre el reportatge novel·lat contemporani. A part dels ja citats Poe, De Quincey, Irving, Twain i Bret Harte, cal esmentar grans cultivadors del gènere com Guy de Maupassant (Boule de suif, 1880; Mademoiselle Fifi, 1882) i Anton Txekhov (Rassказы ["Relats"], 1889).

Però, molt especialment, el reportatge modern ha estat directament influït per diversos narradors estadounidencs realistes vinculats alhora a la ficció i al periodisme, com ara Ambrose Bierce (In the Midst of Life, 1891), Stephen Crane (Wounds in the Rain: A Collection of Stories Relating to the Spanish-American War of 1898, 1900), Jack London (White Fang, 1906), Theodore Dreiser (Twelve Men, 1919), Sherwood Anderson (Winesburg, Ohio, 1919), Ring Lardner (How to Write Short Stories, 1924; The Love Nest and Other Stories, 1926), Ernest Hemingway (In Our Time, 1925; Men Without Women, 1927), William Faulkner (These 13, 1931) i Flannery O'Connor (A Good Man Is Hard to Find and Other

Stories, 1955), entre d'altres.

No és pas casual que la *short-story* tingui els seus millors exponents en els narradors estatunidencs de tombant de segle, ja que en aquesta època es donaren als Estats Units dues condicions idònies per al desenvolupament de la narrativa curta de caràcter realista: d'una banda, els escriptors d'aquell país varen prendre el relleu del Naturalisme europeu; d'una altra, aquest fet literari coincidí amb els anys de consolidació definitiva de la premsa de masses, en la qual aquells escriptors realistes varen col.laborar assiduament i fins varen fer el seu aprenentatge literari. Al ja exposat cas de Theodore Dreiser caldria afegir, com a il.lustració d'això que dic, el d'Ernest Hemingway, qui poli el seu proverbial estil eixut i precis mentre treballava per al diari *The Kansas City Star*⁴⁷.

Més que d'influència unilateral de la *short-story* sobre el reportatge, fora més encertat dir que tots dos gèneres es varen desenvolupar en estreta relació: els

Valverde (Historia de la literatura universal, op. cit., vol. p. 333) assenyala que l'estil de Hemingway

"se basaba en un sano decálogo de estilo aprendido en la redacción del *Kansas City Star*, resumible en el mandato de la economía expresiva [...]".

Fishkin (op. cit., p. 137) sosté:

"The style with which Hemingway would transform American fiction reflected in diction, syntax, and subject the lessons that he first learned in Kansas City.

Throughout his career as a writer, as he constantly moved back and forth between journalism and fiction, Hemingway would adhere firmly to the rules of diction and grammar that he was taught at the *Kansas City Star*."

cultivaven alhora els mateixos escriptors-periodistes, eren publicats sovint als mateixos diaris i *magazines* i arribaven a un públic semblant. Les influències, que si existiren, foren indubtablement recíproques.

* * *

6.2. EL REPORTATGE NOVEL.LAT I ELS GENERES CIENTIFICS DOCUMENTALS

De més a més, a l'hora d'explorar les relacions del reportatge novel.lat amb d'altres gèneres i les influències que n'ha rebut, convé tenir present tot un conjunt d'obres procedents del camp de les ciències socials que han incorporat deliberadament tècniques de composició i estil de caràcter novel.lístic i, alhora, procediments de documentació anàlegs als del reportatge periodístic. Les innovacions en aquest terreny procedeixen, sobretot, de la sociologia, però també de l'antropologia, la psicologia i de l'anomenada *historia oral*.

Durant les dècades de 1920 i 1930, als Estats Units sobretot, l'estil metodològic basat en els documents personals -cartes, memòries, diaris, somnis i autoobservacions, biografies, assaigs i notes, fotografies i pel.lícules, entre d'altres- va adquirir un relleu notable en les ciències socials. Es pot dir que l'èmfasi en les històries de vida d'individus comuns ha estat un dels fruits destacats de les ciències socials durant el segle XX, sobretot de la sociologia, l'antropologia i la història oral.

El període d'esplendor de les històries de vida es donà durant les dècades al.ludides, de la mà d'un corrent de sociòlegs reformistes i progressites aplegats, en bona part, en torn de l'Escola de Chicago. Els treballs d'aquests investigadors, basats en la vida d'individus corrents, varen suscitar una enconada polèmica que els enfrontà amb els

sociòlegs partidaris dels mètodes estadístics.

La primera qüestió que centrà l'atenció dels sociòlegs de Chicago fou la criminologia urbana. Clifford Shaw, inspirant-se en part en l'exemple de Henry Mayhew⁴⁸, va escriure dos treballs ja clàssics: The Jack Roller: A Delinquent Boy's Own Story (1930) i Brothers in Crime (1938), elaborats a base d'algunes històries de delinqüents seleccionades entre una mostra molt àmplia.

El segon aspecte tractat pels sociòlegs de Chicago fou el del canvi social a llarg termini. L'obra cimera fou, sens dubte, The Polish Peasant in Europe and America (1928-20), de W.I. Thomas i Znaniecki.

D'una altra banda, la creixent influència de la psicoanàlisi en les ciències socials produí obres com Criteria for the Life History with Analysis of Six Notable Documents (1935), de John Dollard, obra de gran influència durant els anys 30 entre els sociòlegs estatunidencs.

Però, la confecció d'històries de vides va adquirir un progressiu refinament amb The Autobiography of a Winnebago Indian (1920), de Paul Radin; Son of Old Man Hat (1938), de Walter Dyk; Smoke from their Fires (1941), de Chellan Ford; i Sum Chief, the Autobiography of a Hopi Indian (1942), de

⁴⁸ Henry Mayhew, London Labour and the London Poor (4 vol., 1851-62); basada en els textos que va escriure per al London Morning Chronicle entre 1849 i 1850, aquesta obra és considerada com un dels principals precedents del reportatge sociològic contemporani. Paul Thompson, a La voz del pasado. Historia oral (València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988), dedica una atenció especial a la qüestió que estem tractant.

Leo Simmons, entre d'altres més.

Les obres de Thomas i Znaniecki i la de John Dollard, ja esmentades, han trobat un continuador excepcional en el periodista, sociòleg i historiador oral Studs Terkel. Com assenyala Plummer, la gran habilitat de Terkel consisteix a "conseguir que la gent hable para su grabadora"⁴⁹: a Hard Times, els entrevistats expliquen la seva experiència de la Gran Depressió; a Division Street: America, de la vida quotidiana a Chicago; a American Dreams, de les seves aspiracions i expectatives de canvi; i a Working, el més valuós dels seus treballs, 130 entrevistats parlen de la seva experiència laboral.

Dins del camp de la psicologia, a més d'alguns estudis de casos patològics que Sigmund Freud va escriure en forma novel·lada⁵⁰, destaquen les *patografies* d'Alexandr R. Luria

⁴⁹ Ken Plummer, Los documentos personales, op. cit., 1989, p. 28. Bona part de les dades incloses en aquest capítol han estat extretes d'aquesta obra.

⁵⁰ En alguns dels seus estudis sobre casos patològics, Sigmund Freud emprà tècniques d'exposició més properes a la narració literària que a l'historial clínic clàssic. Freud pot ser considerat un dels pares de l'ús científic de les històries de vides, sobre les quals fonamentà estudis com "Analysis of a phobia in a five year old boy" (dins Collected Papers, vol. 2, Londres, Hogarth Press, 1925), La interpretación de los sueños (Madrid, Alianza Editorial, 1971) i, especialment, "El caso Dora" y "El caso Juanito" (dins S. Freud, Obras completas, Madrid, Biblioteca Nueva, 1973).

-autor de, entre d'altres, Málenkaia Kñizhka o Bolshoi Pámiati (1968)⁵¹ - i les del seu deixeble Oliver Sacks, qui ha escrit alguns esplèndids estudis de casos fent servir tècniques properes al relat literari (The Man Who Mistook his Wife for a Hat, Awakenings)⁵². El propi Sacks justifica la necessitat que els psicòlegs elaborin *relats clínics*, ja que

"en un historial clínico riguroso no hay "sujeto"; los historiales clínicos modernos aluden al sujeto con una frase rápida ("hembra albina trisómica de 21"), que podría aplicarse igual a una rata que a un ser humano. Para situar de nuevo en el centro al sujeto (el ser humano que se aflige y que lucha y padece) hemos de profundizar en un historial clínico hasta hacerlo narración o cuento; sólo así tendremos un "quién" además de un "qué", un individuo real, un paciente, en relación con la enfermedad... en relación con el reconocimiento médico físico."⁵³

Salvant les distàncies metodològiques pertinents, alguns antropòlegs contemporanis semblen aplicar en els seus treballs de camp una *filosofia* anàloga. Es el cas d'Oscar Lewis, qui confecciona i escriu les seves *històries de vida* tot partint de la comprensió *humana* dels casos investigats. A les seves obres principals (Five families, 1959; Children of Sanchez: autobiography of a Mexican family, 1961; o La Vida: A Puerto Rican family in the culture of poverty,

⁵¹ Alexandr R. Luria, La mente del nemónico, México, Editorial Trillas, 1983.

⁵² Oliver Sacks, El hombre que confundió a su mujer con un sombrero, Barcelona, Muchnik, 1987; i Despertares, Barcelona, Muchnik, 1988.

⁵³ Sacks, op. cit., 1987, p. 12.

1965)⁵⁴, Lewis comença fent una investigació acurada de la vida quotidiana dels subjectes investigats -per mitjà d'entrevistes i d'observació directa, principalment- i, més tard, amb totes les dades positives a la mà, escriu narracions molt deutores de les tècniques de la novel·la. Ell mateix ho explica així:

"En mis estudios de las familias en México durante los pasados quince años, he empleado cuatro formas de acercamiento diferentes, pero relacionadas entre sí, que al combinarse proporcionan un estudio redondo e integral de la vida familiar. El primero, o sea el estudio local, aplica la mayor parte de las categorías conceptuales utilizadas en el estudio de una comunidad completa a una sola familia [...]. Un segundo acercamiento es la técnica al estilo Rashomon, que consiste en ver la familia a través de los ojos de cada uno de sus miembros [...]. El tercer enfoque estriba en seleccionar, para su estudio intensivo, aquel problema o suceso especial o aquella crisis a la que reacciona toda la familia [...]. Un cuarto enfoque al estudio de la familia como un todo se hace por medio de la observación detallada en un día típico de la vida familiar."⁵⁵

Un cop completada la tasca d'investigació etnogràfica, Lewis escriu el seus estudis mitjançant procediments novel·listics:

"La selección de un día como unidad de estudio ha sido un recurso común al novelista. Sin embargo, rara vez ha sido empleado antes y ciertamente nunca se había explotado por el antropólogo. En realidad tiene tantas ventajas para la ciencia como para la literatura, y proporciona un medio para combinar los aspectos científicos y humanísticos de la antropología [...]. El estudio de los días aquí presentados

⁵⁴ Totes elles han estat editades en castellà: Antropología de la pobreza: cinco familias (México, FCE, 1961); Los hijos de Sánchez (México, FCE, 1964); i La Vida: una familia puertorriqueña en la cultura de la pobreza (México, Mortiz, s.f.).

⁵⁵ Lewis, op. cit., 1961, pp. 18 i 19.

A Catalunya, el sociòleg Juan F. Marsal ha elaborat un estudi semblant, basat alhora en la investigació de camp i en els procediments d'escriptura de la novel·la: Hacer la América. Autobiografía de un inmigrante español en la Argentina⁵⁹. Per a Marsal, les històries de vides elaborades per sociòlegs, historiadors, antropòlegs i psicòlegs estan situades

"en una zona donde la diferencia entre la literatura y la ciencia social se hace más borrosa. Porque, como dijo Norman Mailer, comentando una obra de Riesman, está llegando el momento en que el científico social del siglo XX ocupará el puesto que en el siglo XIX ocupaba el literato."⁶⁰

Els procediments d'investigació dels sociòlegs i antropòlegs citats guarden estreta relació amb els propis de l'anomenada *història oral*, una branca dels estudis historiogràfics contemporanis que reivindica l'ús sistemàtic dels testimoniatges d'individus vius com una de les fonts essencials de coneixement històric (juntament amb la documentació escrita, els mètodes estadístics i la resta de procediments de la historiografia convencional)⁶¹.

Alguns treballs dels historiadors orals tenen indubtables concomitàncies amb el reportatge novel·lat contemporani. Penso, a més d'en les ja esmentades peces de

⁵⁹ Juan F. Marsal, Hacer la América. Autobiografía de un inmigrante español en la Argentina, Buenos Aires, Editorial del Instituto, 1969. L'obra inclou un epíleg metodològic de gran interès: "Historias de vida y ciencias sociales" (pp. 409-430).

⁶⁰ Marsal, op. cit., p. 429.

Lewis o Studs Terkel, en les obres de Ronald Blythe (Akenfield: Portrait of an English Village, 1969), William Manchester (The Death of a President, 1967), Richard Hoggart (The Uses of Literacy, 1957) o Ronald Fraser (In Search of a Past, 1984; o Mijas. República, guerra, franquismo en un pueblo andaluz, 1985).

Per bé que no totes les recerques històriques orals són escrites amb tècniques novel·listiques, hi ha algunes que mostren un caràcter híbrid, a cavall de la investigació historiogràfica estricta i de la novel·la. Es el cas d'Akenfield..., de Ronald Blythe, "una mezcla de literatura, historia y sociología"^{6 2} basada en nombroses entrevistes a habitants de Suffolk; o el de Mijas..., de Fraser, que, a parer de Vilanova,

"se sitúa a caballo entre la literatura y la historia. Se lee con la fluidez e interés de una novela, por la presentación sucesiva de caracteres que perfilan la atmósfera cotidiana y colectiva y porque cada página, como un remolino, permite tocar fácilmente el fondo de los personajes. Y, al mismo tiempo, los relatos son verídicos porque son la historia de lo que ocurrió, o cuando menos de lo que las gentes recuerdan que ocurriera, de aquello que han guardado en sus memorias y que hoy explican [...]. Todas estas historias de vida, distintas y complementarias, son como grandes y rigurosas pinceladas impresionistas, en donde lo que el relato busca es la luz y los efectos inesperados."^{6 3}

* * *

^{6 2} Thompson, op. cit., p. 77.

^{6 3} Mercedes Vilanova, próleg a Fraser, op. cit., 1985, p. 11.

Les modalitats de prosa científico-documental que hem examinat i el reportatge novel·lat s'han influït reciprocament. En primer lloc, els investigadors socials han aportat als reporters procediments i tècniques d'investigació i de tractament de la informació que els han permès d'imprimir als seus treballs un rigor documental del que mancaven els primers reportatges novel·lats (els de Defoe o Manzoni, per exemple). Aquesta influència explica, al meu parer, el sorgiment d'algunes modalitats contemporànies del gènere, com ara el *reportatge de saturació* i el *reportatge de precisió*, que, tot i tenir entitat autònoma, han estat incorporades per certes variants del reportatge novel·lat. Exemples d'aquesta aportació són les peces de Capote (In Cold Blood), Mailer (The Executioner's Song), Talese (Honor Thy Father) o Wolfe (The Right Stuff).

Després, a la inversa, es pot parlar de la contribució que la novel·la i el reportatge novel·lat han fet al desenvolupament dels documentals científics de les últimes dècades, com els ja al·ludits de Lewis, Barnet, Sacks o Fraser. No es tracta, al meu entendre, d'una aportació banal: les tècniques de la novel·la capaciten els investigadors socials per a copsar la *dimensió humana* dels fets, situacions i processos socials.